

فهرست مصنفات سهروردی:

آواز پر جبرئیل

حسن سیدعرب

آواز پر جبرئیل از رساله‌های رمزی و تمثیلی و عرفانی سهروردی به فارسی است که، به گزارش شهرزوری^۱ و به تبع او منابع پس از وی، انتساب آن به سهروردی قطعی است. برخی متأخران^۲ در طبقه‌بندی آثار سهروردی آن را از نوشته‌های دوره نخستین زندگی وی دانسته‌اند.

ظاهراً انگیزه تألیف آواز پر جبرئیل، پاسخ سهروردی به انکار و استهزای یکی از منکران مشایخ صوفیه و معارف آنها^۳ خصوصاً پاسخ به کسی است که علیه خواجه ابوعلی فارمدی،^۴ از صوفیان مشهور خراسان، سخنان

۱. نزهة الأرواح و روضة الأفراح فی تاریخ الحکماء و الفلاسفة، ج ۲، ص ۱۲۸.

۲. مانند محمدعلی ابوریان در اصول الفلاسفة الإسرائیقیة، صص ۵۰-۵۱؛ و مسعود قاسمی، «تصحیح شرح آواز پر جبرئیل»، فصلنامه معارف، دوره اول، شماره ۱، فروردین - تیر ۱۳۶۳ هـ ش، ص ۷۷.

۳. مجموعه مصنفات شیخ اشراق، ج ۳، ص ۲۰۸.

۴. فارمدی، ابوعلی فضل‌بن محمد (۴۰۷-۴۷۷ هـ ق) عارف و واعظ اهل طوس که زادگاه وی

تمسخرآمیز گفته بوده است. آغاز رساله با حمد و تقدیس خداوند و پیامبر(ص) و اصحاب و انصار ایشان آغاز شده و ادامه آن استناد به گفت‌وگویی از خواجه ابوعلی فارمدی است:^۱

خواجه ابوعلی فارمدی -رحمة الله علیه- که او را پرسیدند که: «چون است که کبودپوشان بعضی اصوات را آواز پر جبرئیل می‌خواندند؟» گفت: «بدان که بیش تر چیزها که حواس تو مشاهده آن می‌کند، همه آواز پر جبرئیل است.»

ادامه رساله، گزارش از وقایعی است که در خواب اتفاق می‌افتد و درباره ورود سهروردی به خانقاهی است که دو در دارد. یکی از درها رو به شهر و دیگری رو به صحرا است. سهروردی به طرف صحرا می‌رود و در آنجا ده پیر می‌بیند و با آنها گفت‌وگو می‌کند.^۲

آواز پر جبرئیل گزارشی از سفر معنوی نفس است. دیدن پیر در بیرون خانه نیز نکته مهمی است؛ زیرا خانه رمز بدن یا تن انسان است که در بند طبایع و شش جهت است. برای دیدن پیر باید از خانه به صحرا رفت.^۳ وی در این نوشته متأثر از داستان‌های رمزی *حی بن یقظان*^۴ و *سلامان و ابسال*^۵

→ روستای فارمد در همانجا است. برای اطلاع بیش‌تر از شرح حال او، ←: *الأنساب*، سمعانی، چاپ حیدرآباد، ج ۱۰، ص ۱۲۴؛ *طبقات الشافعیة الكبرى*، سبکی، قاهره، ج ۴، ص ۸۵ و ج ۵، صص ۳۰۴-۳۰۵؛ *کشف المحجوب*، هجویری، تهران، ص ۲۱۱؛ *تذکره الأولیاء*، فریدالدین عطار نیشابوری، تهران، صص ۷۲، ۲۸۹.

۱. مجموعه مصنفات شیخ اشراق، ج ۳، صص ۲۰۸-۲۰۹.
۲. همان، ج ۳، ص ۲۱۰.
۳. نصرالله پورجوادی، *اشراق و عرفان*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۰ ه.ش، ص ۱۵۱.
۴. ابن سینا، *حی بن یقظان*، چاپ هانری کوربن، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶ ه.ش.
۵. نگاه کنید به فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا، یحیی مهدوی، تهران، ۱۳۳۳ ه.ش، ص ۲۹۰؛ «*الفاص* [بررسی جنبه قصه‌گویی و زبان سمبلیک ابن سینا در کتاب‌های *حی بن یقظان* و *سلامان و ابسال* و *رسالة الطیر*]. *الکتاب* (مصر)، سال هفتم، ش ۴ (رجب ۱۳۷۱)، صص ۴۳۶-۴۴۱.» ←: *مآخذشناسی علوم عقلی*، محسن کدیور و محمد نوری، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۸ ه.ش، ج ۱، ص ۱۶۲.

ابن سینا است و همچنین از اشعار سنایی در سیر العباد^۱ و حدیقه الحقیقه^۲ الهام گرفته است.

در میان آثار سهروردی، چهار رسالهٔ آواز پر جبرئیل، رسالهٔ الطیر، عقل سرخ و قصة الغریبه الغریبه در یک طبقه هستند و وجه اشتراک آنها تمثیل و عرفان است.^۳ احتمالاً آواز پر جبرئیل و رسالهٔ فی حقیقه العشق، پس از قصة الغریبه الغریبه نوشته شده باشد.^۴ عبارات پایانی آن شبیه برخی دیگر از رساله‌های فارسی سهروردی مانند روزی با جماعت صوفیان^۵ و بستان القلوب^۶ است. با اینکه در اغلب قسمت‌های مختلف آن استعاره‌های بسیار پیچیده‌ای هست^۷ اما از حیث ادبی نثر آن از نمونه‌های برجسته نثر فارسی^۸ و منبع این برجستگی، ذوق و طریق اشراقی در اندیشهٔ سهروردی است.

۱. نسخه‌های خطی

۱. «۹۳۱۲ - تهران، ملی ۹۹۲/۳. نوشتهٔ ۶۵۴ ق. فیلم آن در دانشگاه شماره ۱۱۳۶ است (فهرست میکروفیلم‌ها، ج ۱، ص ۲؛ همان، ص ۵۶۲)؛ ۹۳۱۳ - شهید علی پاشا ۲۷۰۳/۱۳. به تاریخ ۷۲۱-۷۸۹ ق. در دفتر (۱۹۹-۲۰۸ پ) با همین عنوان. فیلم آن در فهرست دانشگاه، شماره ۶۲۳ هست (فهرست میکروفیلم‌ها، ج ۱، ص ۵۱۶)؛ ۹۳۱۴ - یزد. سریزدی ۱۳۴۲/۷. نستعلیق

-
۱. سنایی، سیر العباد، در مثنوی‌های حکیم سنایی، تصحیح محمدتقی مدرس رضوی، تهران، ۱۳۴۸ هـ.ش، ص ۲۵۶. ۲. دیوان سنایی، صص ۸-۶۶۶.
 ۳. منوچهر مرتضوی، «نظری به آثار و شیوهٔ شیخ اشراق»، نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، پاییز ۱۳۵۱، سال ۲۴، شماره ۱۰۳، صص ۳۳۱-۳۳۲.
 ۴. مسعود قاسمی، «شرح آواز پر جبرئیل»، فصلنامهٔ معارف، دورهٔ اول، شماره ۱، فروردین - تیر ۱۳۶۳، ص ۷۸. ۵. مجموعه مصنفات فارسی شیخ اشراق، ج ۳، صص ۳۴۷-۳۴۸.
 ۶. همان، ج ۳، صص ۲۶۰-۲۶۱. ۷. شرح رسائل فارسی سهروردی، ص ۱۳۴.

شاه محمد، فرزند محمدزمان میدی در یزد؛ ۹۳۱۵-الهیات (ج ۴، ص ۱۴) نسخه‌های سده دوازده از روی نسخه نوشته شنبه ۱۶/۱/۷۵۱ (۳۷۴ ر- ۳۷۸ پ) (فهرست الهیات، ج ۱، ص ۱۵۱)؛ ۹۳۱۶-ایاصوفیا (ج ۴، ص ۴۸۲۱) فیلم آن در دانشگاه، ش ۴۳۶ است (فهرست میکروفیلم‌ها، ج ۱، ص ۴۶۷)». ۱
 ۲. «مجموعه ف ۱۱۳۶، کتابخانه ملی فرهنگ، شماره ۹۹۲، به خط نسخ و به تاریخ شوال ۶۵۹ [ق]، در ۲۴۵ برگ، ۱۹ سطر. دارای رسائل سهروردی و ابن سینا: ۱. قصه الغریبة الغریبة؛ ۲. فی اعتقاد الحکما؛ ۳. آواز پرجبرئیل؛ ۴. لغت موران؛ ۵. سّر القدر [از] ابن سینا؛ ۶. صفیر سیمرغ؛ ۷. عقل سرخ؛ ۸. رساله فی حالة الطفولیة؛ ۹. روزی با جماعت صوفیان؛ ۱۰. مونس العشاق یا رساله فی حقیقة العشق».^۲

۳. «مجموعه ف ۴۳۶، ایاصوفیا، ش ۴۸۲۱ (گ ۱-۱۹۸ ر)، نوشته عبدالرزاق بن عبدالکریم. دارای: ۱. انجام آفرینش یا آغاز و انجام خواجه [نصیرالدین] طوسی؛ ۲. مقامات و مقالات مشایخ در چگونگی خرقه، به فارسی؛ ۳. مونس العشاق سهروردی؛ ۴. آواز پرجبرئیل؛ ۵. صفیر سیمرغ (عنقا)؛ ۶ و ۷. دو ترسل یا دو نامه غزالی، یکی به الملک طوسی [و] دیگری در شعب و مقامات راه دین، هر دو به فارسی؛ ۸. حکمة الموت فخر رازی؛ ۹. لغت موران سهروردی؛ ۱۰. السوانح فی العشق [از] احمد غزالی؛ ۱۱. السلوک و عیوب و النفس [از] جمال الدین قطب الحقیقة محمد بن الحسین بن الفضل بن الحسین الساوجی، به فارسی و...».^۳

۴. «مجموعه ۴۱۶۹، کتابخانه ملی، ش ۹۹۲ که در فهرست میکروفیلم‌ها

۱. احمد منزوی، فهرست نسخه‌های خطی، نشریه شماره ۲۱ موسسه فرهنگی منطقه ای،

۱۳۴۹ هـ، ج ۲، صص ۱۰۱۵-۱۰۱۶.

۲. صادق طباطبایی، فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۷۶ هـ، ج ۲۳،

صص ۵۶۶-۵۶۷. ۳. همان، ج ۲۳، ص ۴۶۷.

- ج ۱، ص ۵۶۶ و ج ۲، ص ۵۱) و فرهنگ ایران زمین (ج ۱۴، صص ۳۰۶-۲۹۷) شناسانده شده و نیز در فهرست [کتابخانه] ملی (ج ۵، صص ۵۳۶ تا ۵۵۵، شماره ۲۴۱۲) وصف آن آمده است. در این فیلم: ۱. آواز پر جبرئیل؛ ۲. لغت موران؛ ۳. صغیر سیمرغ؛ ۴. عقل سرخ سهروردی هست.»^۱
۵. «مجموعه - ف ۳۰۵۹ و ۵۶۶ و ۸۱۶ فهرست میکروفیلم ها - فرهنگ ایران زمین، ج ۱۴، ص ۲۹۷) از روی نسخه کتابخانه ملی، شماره ۹۹۲، فردوسی. دارای: ۱. رساله فی العشق ابن سینا؛ ۲. القصيدة العينية، از هم او؛ ۳. ظهور الكواكب ليلاً و اختفائها نهاراً [از] ابوالبركات بغدادی؛ ۴. مبدأ و معاد [از] افضل الدين كاشانی؛ ۵. معراج نامه سهروردی؛ ۶. قصة الغربة الغربية؛ ۷. [فی] اعتقاد الحكماء؛ ۸. آواز پر جبرئیل؛ ۹. لغت موران؛ ۱۰. سرّ القدر [از] ابن سینا (با شعر حلاج)؛ ۱۱. صغیر سیمرغ؛ ۱۲. عقل سرخ؛ ۱۳. رساله فی حالة الطفولية؛ ۱۴. روزی با جماعت صوفیان؛ ۱۵. حقیقة العشق یا مونس العشاق؛ ۱۶. سوانح [احمد] غزالی؛ ۱۷. منشآت عین القضاة همدانی؛ ۱۸. رساله عرفانی، احتمالاً از افضل الدين كاشانی؛ ۱۹. قراضه طبیعیات [منسوب به ابن سینا]؛ ۲۰. سلسله الترتیب یا علم کلیات [از] خیام؛ ۲۱. الإعانة فی المنطق نسفی؛ ۲۲. شرح الإشارات و التنبیها [فخر] رازی.»^۲

۲. متون چاپی

۱. هانری کوربن و پل کراوس، مجله تحقیقات آسیایی (*Journal asiatique*), ۱۹۳۳ م.^۳

۱. محمدتقی دانش‌پژوه، فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۸ ه.ش، ج ۱، ص ۸۰. ۲. همان، ۱۳۵۳ ه.ش، ج ۲، ص ۵۱. ۳. انتشار این رساله و به دنبال آن تصحیح و چاپ کتاب‌های سهروردی و در ضمن آنها

۲. مهدی بیانی، مجله پیام نو، تهران، شماره دوازدهم، شهریور ۱۳۲۵ هـ.ش، صص ۳۶-۴۵.
۳. _____، تهران، مولی، ۱۳۷۲ هـ.ش.
۴. _____، ۱۳۷۸ هـ.ش.
۵. سیدحسین نصر، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، تهران: انجمن فلسفه ایران، ۱۳۵۷ هـ.ش، ج ۳، صص ۲۰۷-۲۲۳.
۶. مسعود قاسمی، فصلنامه معارف، مرکز نشر دانشگاهی، دوره اول، شماره ۱، فروردین - تیر ۱۳۶۳، صص ۷۷-۷۹.
۷. جعفر مدرس صادقی، قصه‌های شیخ اشراق، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۵ هـ.ش، صص ۳۴-۴۰.
۸. سیدجعفر سجّادی، شرح رسائل فارسی سهروردی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، ۱۳۷۶ هـ.ش، صص ۱۳۳-۱۴۵.

۳. ترجمه‌ها

الف. عربی

۱. عبدالرحمان بدوی، رساله أصوات أجنحة جبرائیل، در کتاب شخصیات قلقة فی الإسلام، قاهره، مكتبة النهضة المصرية، ۱۹۴۶ م، صص ۱۴۱-۱۵۵.
- ب. انگلیسی

Mahdi Amin-Razavi, "Chant of Gabriels" in *Suhrawardi and the School of Illumination*, Curzon, 1997. pp. 150-153.

اتواشپیس و س.ک. ختک در ۱۹۳۵ م چند رساله را از سهروردی

→ مطالعات و تحقیقات بی نظیر هانری کورین در زمینه حکمت اشراق و بالاخره چاپ کتاب ابن سینا و تمثیل عرفانی در ۱۳۳۱ افق جدیدی را در مطالعات فلسفه اسلامی گشود. (نصرالله پورجوادی، اشراق و عرفان، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۰ هـ.ش، ص ۴۲۵)

تصحیح و چاپ کردند.^۱ بعدها ویلر نکستون، به تشویق اُتو اشپیس، سایر رسائل رمزی سهروردی^۲ را در ۱۹۸۲م به انگلیسی ترجمه و در لندن منتشر کرد.^۳ متنی که نکستون برای ترجمه انتخاب کرده بود همان متنی بود که سیدحسین نصر آن را تصحیح و در مجلد سوم مصنفات فارسی شیخ اشراق شهاب‌الدین یحیی سهروردی^۴ به طبع رسانده بود. همین متن با اندکی تغییر به صورت دوزبانه جزو «سلسله سندهای فکری»، زیر نظر حسین ضیایی تربتی و به اهتمام انتشارات مزدا در کالیفرنیا چاپ شده است:^۵

Shihabuddin Yahya Suhrawardi, *The Philosophical Alleyories and mystical treatises*. A Payallel Persian-English text. Ed. and trans. with an Introduction by Whooler M. Thackston, Jr. Mazda Publishers, Costa mesa, Calif., 1999.

ج. فرانسه

Hanry Corbin & Paul Kraus, *Journal Asiatique*, 1935.

۴. شروح

۱. مسعود قاسمی، تصحیح شرح آواز پر جبرئیل، فصلنامه معارف، دوره

۱. عنوان عربی آن ثلاث رسائل (لاهور، هیجرا، ۱۹۸۴ م) و عنوان انگلیسی آن *Treatises on mysticism the* است. (نصرالله پورجوادی، رسائل رمزی و عرفانی شیخ اشراق و ترجمه انگلیسی آنها، مرکز نشر دانشگاهی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۳۷۸، ص ۶۱).
۲. این رسائل عبارت‌انداز: رساله الطیر، آواز پر جبرئیل، عقل سرخ، روزی با جماعت صوفیان، فی حالة الطفولة، فی حقیقة العشق یا مونس العشاق، لغت موران، صغیر سیمرغ، قصة الغربة الغربية.
۳. بهاء‌الدین خرمشاهی این اثر را در بدو انتشار در نشر دانش (سال سوم، شماره سوم، فروردین - اردیبهشت ۱۳۶۲، صص ۶۵-۶۶) معرفی اجمالی کرد. نیز نگاه کنید به: سیر بی سلوک، تهران، معین، صص ۲۸۴-۲۸۸؛ حسن سیدعرب، *منتخبی از مقالات فارسی درباره شیخ اشراق*، صص ۳۹-۴۳. ۴. چاپ اول، ۱۳۴۸ ه.ش، چاپ دوم، ۱۳۷۵ ه.ش.
۵. نصرالله پورجوادی، «رسائل رمزی...»، نشر دانش، سال شانزدهم، شماره سوم، ۱۳۷۸ ه.ش، ص ۶۱.

اول، شماره ۱، فروردین - تیر ۱۳۶۳. نسخه این شرح فارسی، منحصر به فرد بوده و ظاهراً در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم قمری نوشته شده است و اصل آن در فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران (ج ۱، صص ۵۱۴-۵۱۵، مجموعه شماره ۶۲۳) هست که از نسخه کتابخانه علی‌پاشا^۱ فیلمبرداری شده است. این مجموعه شامل هفده رساله است که ناسخان مختلف آن را نوشته‌اند:^۲

آغاز: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ، الْحَمْدُ لِلّٰهِ «فائق الأصباح» [انعام / ۹۶] و خالق الأرواح، الذی مدّ الأرواح فی قبض الأشباح و نور الأشباح من وجود الأرواح «الله نور السموات والأرض مثل نوره کمکشوة فیها مصباح.» [نور / ۳۵] و صلواته علی محمد الذی عظمه الله تعظیماً و علمه من لدنه تعلیماً. «ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا صلّوا علیه و سلموا تسلیماً.» [احزاب / ۵۶] اما بعد بدان که روزی مطالعه رساله اصوات پر جبرئیل می‌کردم...^۳

انجام: «و آن که گفت: «پیران از چشم من ناپدید شدند» یعنی چون استغراق در عالم حس طاری شد، درمان از عقل روی نمود و حسرت خوردن از حرمان مشاهده عالم معقول و جواهر قدسی خود ضرورت است.»^۴

بررسی مختصر این شرح نشان می‌دهد که شارح آن، اهل حکمت بوده و دست‌کم با مباحث و اصطلاحات و طریق تأویل نزد آنها آشنا بوده است. نقل قول‌های متعدد شارح از سخنان امام علی (علیه‌السلام) مبین تمایلات شیعی وی است.

۲. سیدجعفر سجّادی، شرح رسائل فارسی سهروردی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، ۱۳۷۶ ه.ش، صص ۱۴۷-۱۶۰.

۱. محمدعلی ابوریان نیز در اصول الفلسفة الإشرافیة (ص ۴۷) از این نسخه گزارش داده است.

۲. مقدمه، شرح آواز پر جبرئیل، ص ۸۴. ۳. همان، ص ۸۵. ۴. همان، ص ۹۹.

۳. مهدی امین‌رضوی، سهروردی و مکتب اشراق، ترجمه مجدالدین کیوانی، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۷ هـ.ش، صص ۲۳۰-۲۵۱.
۴. احمد فرشباغان صافی، آواز پر جبرئیل، فصلنامه گلچرخ، ش ۱۸، فروردین ۱۳۷۷، صص ۳۵-۳۸.

6. Mehdi Amin-Razavi, "Chant of Gabriels" in *Suhrawardi and the School of Illumination*, Curzon, 1997, pp. 150-163.

پڙهه ڪاھ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی